

מאמין ועובד ה' במשנת ר' חיים-חייקא מאמדור

תקציר

ר' חיים-חייקא מאמדור היה תלמידו של המגיד ממזריטש. הוא עצמו לא גדל בעולם החסידות, אלא בעולם הלמדנות הליטאית, והתקרב לחצרו של המגיד בהשפעת ר' אהרן מקרלין.

אחד הנושאים המעסיקים את הגותו הוא היחס שבין העולם הנוהג לפי חוקי הטבע ובין התערבות ה' במהלכו. העובדה שהקב"ה משנה עתים ומחליף את הזמנים, היינו, מחדש את העולם, נועדה לצורך בני האדם, כי אצל הקב"ה עצמו אין התחדשות. המחבר מטעים שְלוּ היינו חדורים בתחושה שהקב"ה מנהיג את העולם – לא היינו צריכים להתחדשות כלל. מה שאנו רואים בעולם המונהג על ידי פעילות טבעית, הוא רק לכאורה, אבל לאמיתו של דבר, הקב"ה הוא מי שמנהיג את הכול.

המחבר אינו מסתפק בכך שאנו צריכים להיות חדורי תחושה שהקב"ה ברא את הכל. אין זה מספיק שהדבר טבוע בתודעתנו, אלא עלינו להפנים רעיון זה כמכשיר להתקשרות עם הבורא. המחבר מעמידנו על כך שאנו צריכים לדעת שכל מעשינו בתפילה, בלימוד ובמעשים טובים גורמים השפעה ותענוג גדול בעולמות העליונים ונחת רוח לקב"ה. בעניין זה ר' חיים-חייקא מאמדור הולך בדרכו של רבו, המגיד ממזריטש, אולם בעוד שהמגיד ותלמידיו מלמדים שמעשי האדם גורמים תענוג לשכינה, שהיא הייצוג האלוקי בעולמו, או לעולמות העליונים בכללם – נוקט המחבר לשון קיצונית, באומרו שהתענוג הנגרם על ידי מעשי האדם הוא לעצמות האלוקית עצמה.

מילות מפתח: חיים; חסד; נסים; התחדשות; יראה; אהבה; מרכבה לשכינה; שתי חצורות כסף.

מבוא

ר' חיים-חייקא מאמדור היה תלמידו של המגיד ר' דב-בער ממזריטש. כאחרים בני דורו, הדור השלישי לחסידות – ר' חיים-חייקא עצמו לא גדל בעולם החסידות, שהיה עוד בראשית דרכו, אלא בעולם הלמדנות הליטאית. הוא הצטרף לחצרו של המגיד בהשפעת ר' אהרון מקרלין. לימים נעשה ר' חיים-חייקא לאחד מעמודי התווך של החסידות בגלילות ליטא, ובשל כך סבל רבות ממתנגדיו. ספרו "חיים וחסד"¹, שמאמר זה מבוסס עליו, היה טמון בכתב-יד כמאה שנים, ויצא לאור רק בשנת תרנ"א. מאמרנו מבוסס על המהדורה שיצאה לאור בירושלים בשנת תשע"ג.² ר' חיים-חייקא מאמדור לא זכה להימנות עם המפורסמים שבתלמידי המגיד, אבל העיון בכתביו מגלה כותב פורה, בעל-מחשבה וחיידושים בתורת-החסידות, בעל התבטאות מקורית, ומן הראוי להקדיש לו דיון ועיון.

להלן דיון פרטני במה שנראה לנו כתורות ר' חיים-חייקא לעולמה ההגותי הייחודי של החסידות – בהתייחסותה למאמין ולעובד ה'.

לית אתר פנוי מניה

המחבר דוגל בתורת רבו – המגיד ממזריטש, שכתב: "מלוא כל הארץ כבודו ולית אתר פנוי מניה, ובכל מקום הוא אלוקות"³. הנוכחות האלוקית שרויה בעולם בכל פרטיו ומהלכיו. אמנם כיוון שהיא נמצאת בעולם בהסתר, אין היא ניכרת ואיננה מורגשת, ומה שמורגש זוהי פעילות הטבע. כך כותב גם בן דורו, ר' זאב מזיטומיר:

כי כלל זה נקוט בידך ואל ימוט מנגד עיניך אפילו כמעט רגע, שאין שום דבר בעולם שלא יהיה שם התלבשות

1. על ר' חיים-חייקא מאמדור – ראו מ' פייקא, 'המאבק על מגמת פניה של החסידות במחצית השנייה של המאה ה"ח': לקחים רעיוניים-היסטוריים מכתבי ר' חיים חייקא מאמדור', גלעד, יח (תשס"ב), עמ' פג-קכג, ובביבליוגרפיה שם, עמ' פג הערה 1.

2. ר' חיים-חייקא מאמדור, **חיים וחסד**, ירושלים תשע"ג.

3. ר' דב בער ממזריטש, **מגיד דבריו ליעקב**, מהדורת ר' שץ-אופנהיימר, ירושלים תשל"ו, עמ' 240.

השכינה, השוכנת בתוכם להחיותם...⁴

גישתו של ר' זאב היא פנתאיסטית, הרואה אלוקות בכל,⁵ אולם ר' חיים-חייקא איננו מתייחס לרעיון ש"לית אתר פנוי מניה", כאל עובדת יסוד קוסמית בלבד, אלא מסיק ממנה מסקנות דתיות שיש להן השלכה לעבודת ה':

והנה בודאי (ש)אם היה האדם קשור תמיד בידיעתו שהחיות שלו מהבורא יתברך, שברא את כל ומחיה את הכל, בודאי לא היה מפריד שום דבר מהבורא יתברך שהכל שלו.⁶

לא די לדעת שהכל מאתו יתברך, אלא צריך להפנים זאת כתנאי להתקשרות עם הבורא. מי שהצליח להפנים את הרעיון שהבורא ברא את העולם והוא גם שרוי בקרבו ומחיה אותו, הרי די בעובדה זו לקשר אותו עם בוראו.

המחשבה ש"לית אתר פנוי מניה" מעוררת שאלה קשה: אם מלוא כל הארץ כבודו, היכן יש מקום פנוי לעולם להיברא?

שאלה זו עמוקה מאד ונותנת ענין לנושא ה"צמצום" בקבלת האר"י, אולם כיוון שהמחבר איננו מרחיב על כך את הדיבור, אין זה מענייניו של מאמר זה.⁷ בנידון זה כותב ר' חיים-חייקא:

ולפעמים בא לאדם במחשבתו: איה אלקי עושי ישראל, ולהיפך – איה אני, שהרי לית אתר פנוי מניה, מלא כל הארץ כבודו. אבל האדם אינו בכלל יש ולא יחשוב על עצמו שהוא יש...⁸

השאלה מנוסחת באופן הנראה כאילו זו שאלה פיזית: אם מלוא כל הארץ כבודו, היכן יש מקום לאדם להיברא? אולם תשובת המחבר היא מטפיזית:

האדם צריך להתייחס אל עצמו כאל מי שאיננו בעולם כלל. נושא זה המכונה "התאיינות", תופס מקום נכבד במחשבת החסידות: אדם השרוי בתודעת עצמו, תוחם את עצמו בגבולות ה"אני" שלו. מי שה"אני" שלו עומד במרכז התעניינותו, מעמיד מלכות בשר ודם מול מלכות שמים; הוא מסתגר בתוך עצמו ומתנשא לחשוב "אני ואפסי עוד". מציאות זו מרחיקה את האדם מאלוקיו. רק במחיקת תודעת ה"אני" ובביטול ה"יש" והפיכת עצמו ל"אין" – יכול האדם לקרוע את המסכים, המבדילים בינו לבין אלוקיו, ולגלות בקרבו את האור האלוקי.⁹

יצויין עוד, שה"יש" הוא דבר הנתון בתוך מסגרת ויש לו גבולות, המהווים חיץ בינו לבין האלוקות, מה שאין כן ה"אין" שהוא נטול-גבולות ויכול להידבק בקב"ה ללא הגבלה. ההתאיינות וביטול המציאות מתרחשים בתודעתו ובמחשבתו של האדם. תודעת ישותו העצמית כגורם בעל משמעות חוצצת בין האדם לבין אלוקיו.¹⁰

נושא ה"יש" וה"אין" במחשבת החסידות נותן עניין לתורת אחדות ההפכים, המלמדת שכל דבר מגלם בעת ובעונה אחת – דבר והיפוכו. זאת כיוון שמול כל "יש" מצוי גם "אין", היינו, מול כל מציאות גשמית – מצויה מהותה האבסטרקטית, שהמציאות הגשמית היא לבושה. לפי זה אין שום דבר שכולו גשמי בלבד, ואין שום מציאות רוחנית שהיא כזו בלבד. כל הוויה מורכבת ממציאות גשמית נגלית, ומיסוד אלוקי המקנה לו את חיותו בהעלם. שני תחומים אלה מקיימים ביניהם יחס דיאלקטי, אשר במסגרתו יש לכל צד שאיפה הפוכה. הרצון האלוקי שואף להתגלות בגשמיות, בעוד ההוויה הגשמית שואפת אל מקורה האלוקי הנסתר.¹¹

דברי המחבר מצביעים על תהליך הפסיכולוגיזציה שעברה החסידות ביחסה לקבלה: החסידות העבירה את הדיונים התאוסופיים על אודות המתרחש בעולמות עליונים, בנושא זה, כפי שנידון בקבלה – אל המתרחש בתודעת האדם.¹² החסידות מיתנה את היסוד המאגי-המיסטי, והעבירה את מרכז הדיון לנפש האדם, כפי שאנו רואים בדברי ר' חיים-חייקא בקטע שלפנינו.

הקבלה שאלה: אם מלוא כל הארץ כבודו, היכן יש מקום לעולם להיברא,¹³ ואילו המחבר שואל, היכן יש מקום לאדם להיברא?

4. ר' זאב וולף מז'טומיר, **אור המאיר**, ב, ירושלים תשנ"ה, עמ' סא. וראו עוד בספרי, **הגות בחסידות**, ירושלים תשע"ג, עמ' 96-98, ובביבליוגרפיה שם.
5. לנושא זה – ראו י' יעקבסון, **תורתה של החסידות**, תל-אביב תשמ"ו, עמ' 16.
6. חיים וחסד (לעיל הערה 2), עמ' רנג.
7. לנושא זה ראו ר' שץ-אופנהיימר, **החסידות כמיסטיקה**, ירושלים תשמ"ח, עמ' 123; ר' אליאור, **תורת אחדות ההפכים**, ירושלים תשנ"ג, עמ' 90-91; צ' קויפמן, **בכל דרכיך דעהו**, רמת-גן תשס"ט, עמ' 72-77 ובספרי (לעיל הערה 3), עמ' 89, 109-110.
8. חיים וחסד (שם), עמ' לג.
9. ראו ה' צייטלין, **בפרדס החסידות והקבלה**,² תל אביב תשכ"ה, עמ' 26; שץ-אופנהיימר (לעיל הערה 7), עמ' 21-31; יעקבסון (לעיל הערה 5), עמ' 30; הרב ע' אבן ישראל שטינזליך, **ביאור תניא: שער היהוד והאמונה**, ירושלים תשנ"ג, עמ' 60-61.
10. ראו ר' אליאור, 'בין התפשטות הגשמיות' לבין 'התפשטות האהבה גם בגשמיות', 'ה ברטל', ח' טורניאנסקי וע' מנדלסון (עורכים), **כמנהג אשכנז ופולין - ספר היובל לחנא שמרוק**, ירושלים תשנ"ג, עמ' 217; הנ"ל, 'בין ה"יש" ל"אין" – עיון בתורת הצדיק של ר' יעקב יצחק, החוזה מלובלין', ר' אליאור, ישראל ברטל וח' שמרוק (עורכים), **צדיקים ואנשי מעשה: מחקרים בחסידות פולין**, ירושלים תשנ"ד, עמ' 167-218.
11. ראו ר' אליאור, 'אחדות ההפכים – ה"יש" וה"אין"', **חירות על הלחות**, תל-אביב תש"ס, עמ' 139-149; הנ"ל, 'יש" ו"אין" – דפוסי יסוד במחשבה החסידית', מ' אורון וע' גולדרייך (עורכים), **משוואות: מחקרים בספרות הקבלה ובמחשבת ישראל מוקדשים לזכרו של פרופ' אפרים גוטליב**, ירושלים תשנ"ד, עמ' 53-74.
12. לנושא זה – ראו ר' אליאור, 'הזיקה שבין קבלה לחסידות – רציפות ותמורה', **דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות**, 9, ג (תשמ"ה), עמ' 107-114; הנ"ל, 'קבלת האר"י, שבתאות חסידות: רציפות היסטורית, זיקה רוחנית וזהות נבדלת', ר' אליאור וי' דן (עורכים), **קולות רבים: ספר הזכרון לרבקה שץ-אופנהיימר** (מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, 1), ב, ירושלים תשנ"ו, עמ' 392; שץ-אופנהיימר (לעיל הערה 7), עמ' 104, 123.
13. ראו י' יעקבסון, **מקבלת האר"י עד לחסידות**,³ תל-אביב 1988, עמ' 25-28.

תשובת המחבר איננה מתייחסת להיבט הגאוגרפי-מרחבי, אלא אל המתרחש בנפש האדם – אל מחיקת תודעת ה"אני" – כמאפשרת לקיים את הקשר עם הקב"ה. לקביעה ש"לית אתר פנוי מניה" מצרף המחבר היבט השקפתי-מוסרי. הוא קובע שאם ה' נמצא בעולם בכל מקום, הרי הוא שורה גם בדברים טמאים, ומעניק להם את חיותו:

והנה הקב"ה נקרא לית אתר פנוי מניה. בכל העולם הוא מלא ואפילו בדברים הטמאים כביכול יש חיות. אך אין דבר יכול לטמאו ולטנפו... אך השי"ת צוה אותנו שלא להדבק לדברים הטמאים מחמת ששם הקליפה גסה מאד, ויש יראה שלא ישקע שם ח"ו... נמצא שהשי"ת הסתיר עצמיותו גם בתוך הדברים שאסור לנו לילך שם.¹⁴

כיוון שהקב"ה מצוי בעולם ומחיה בו כל הוויה וכל פעולה – נמצא שגם התחום הרע, המנוגד לרצון הבורא, יונק את חיותו מהבורא.

מקור חסידי היטיב לבטא זו בקצרה:

כשהרשע עושה עבירה, בשעת עשיית עבירה נותן לו השי"ת גם כן כח לעשות עבירה, דאי לאו הכי, הייתה יוצאת ממנו נשמתו בנשימה ראשונה קודם שעושה עבירה.¹⁵

התשובה על השאלה, מדוע הקב"ה מאפשר זאת, היא, שאם לא כן, תהיה התערבות בבחירה החופשית של האדם. אם כך, נשאל, אם ה' שורה גם בתוך הדברים הטמאים, מדוע עלינו להיבדל מהם, הרי שכינה בתוכם?

תשובתו היא, שהקב"ה נמצא בדברים הטמאים בהסתר, ואלו טומאתם גלויה. מי שאיננו נבדל מעולם הטומאה, עלול להיטמע ולשקוע בתוכו. אכן גם עולם הטומאה יונק את לשדו מכוחו של הבורא, אולם מתברר שאפשר להשתמש בכח האלוקי לדברים אנטי-אלוקיים, ועל האדם מוטל לנתב את דרכו הנאותה ולבחור בטוב.

יראה ואהבה

אחד הנושאים שחידשה החסידות הוא שינוי ושיפור בעבודת ה' של היהודי:

השנים שקדמו להתפתחות החסידות היו שנים של שיקום יהדות פולין אחרי פרעות ת"ח-ת"ט. תקופה זו הצטיינה בשקיעה מוסרית ודתית. רבנים נתמנו מטעם הפרנסים שחברו לשלטון הפולני: משרות נקנו בכסף גם על ידי מי שלא היה ראוי לכך.¹⁶ ר' חיים-חייקא מאמדור שחי בתקופה זו, מקדיש דיון ועיון בעבודת ה' בטהרה. ראש לכול, הוא מדגיש את הצורך בביטול תחושת ה"אני", היוצרת מסך מבדיל בין האדם לאלוקיו:

צריך כל אדם להרגיל (את) עצמו בשפלות נגד כל אדם, ואז יכול לעבוד (את) השי"ת בשלימות. כי השפלות היא מידה ממדות השי"ת כביכול, שמשפיל את עצמו לפי מדרגתם...¹⁷

כלל גדול נוסף, מציין המחבר, בדבר האמונה בהשפעת מעשי של האדם על העולם כולו: המחשבה האנושית המצומצמת רואה את מעשי האדם, לטוב או למוטב, כמשפיעים עליו ועל סביבתו הקרובה בלבד; ר' חיים-חייקא מרחיב את ההסתכלות, ומעמידנו על כך שמעשי האדם משפיעים על עולם ומלואו:

זה כלל גדול שצריך כל אדם להיות (=שתהיה) לו אמונה גדולה לזה, שְמָה שעושה מצוה, הן בלימוד והן בתפילה או שאר מצוות – צריך לאמונה גדולה, שהזה (=שעל ידי זה) המצוה או הלימוד או התפילה מתעורר תענוג גדול למעלה בעולמות העליונים, ועושה בזה המצוה נחת רוח ותענוג גדול להקב"ה ושכינתיה. וזה צריך לכן בכל מצוה שעושה, ולכן צריך לעשותה בשמחה גדולה.¹⁸

הוא מטעים, שכיוון שהשפעת העשייה האנושית על העולם כולו אינה ניכרת, לכן צריך לשם כך אמונה. כאשר האדם חדור הכרה זו, היא אמורה למלא את לבו שמחה, שהוא עושה נחת רוח ליצרו.

הרעיון בדבר "עבודה צורך גבוה" – מצוי בחז"ל ובמקורות קבליים וחסידים. נסתפק בדוגמה אחת:

שצריך האדם לידע אף כי יש להקב"ה נחת רוח ממעשה בשר ודם, וכל העולמות תלויין בהתעוררות מעשים טובים מהתחתונים, שעל ידי זה מתגלה השגחתו יתברך... והיינו שהשי"ת עשה כן להיות נתלה דברים (=שיהיו נתלים) עליונים במעשה המצוה, שעל ידי המעשה (=הגשמי) נפתח המשכה במה שלמעלה, ומשם יותר עד אליו ית' ממש.¹⁹

את הרעיון הזה היטיב לבאר גודמן:²⁰

בזרם המכונה במחקר "הקבלה התיאוסופית", הופכת מצוקתו של אלוקים למטרתו של האדם. תכלית האדם

14. חיים וחסד (לעיל הערה 2), עמ' קיט.

15. ספר רב ייבי, ניו יורק תש"ד, לו ע"ג.

16. ראו ב"צ דינור, 'ראשיתה של החסידות ויסודותיה הסוציאליים והמשיחיים', במפנה הדורות, ירושלים תשל"ב, עמ' 86-121.

17. חיים וחסד (לעיל הערה 2), עמ' מא.

18. שם, עמ' רעז. וראו עוד שץ-אופנהיימר (לעיל הערה 7), עמ' 56, 66.

19. שפת אמת, וירא תרל"ב; ר' יוסף ג'יקטילה בספרו **שערי אורה**, ווארשא תרמ"ג, ירושלים תש"ך, עמ' 91 – מתאר באופן מרתק כיצד נעשה רעש בשמים כתוצאה ממעשי האדם.

20. מ' גודמן, **סודותיו של מורה הנבוכים**, אור יהודה תש"ע, עמ' 189.

מישראל היא להשיב לאלוקות את ההרמוניה האבודה. העולם, כביכול, התהפך, ומאז יותר משאלוקים גואל את האדם, גואל האדם את אלוקים. על פי הקבלה, התורה מקפלת בתוכה רמזים על האלוקות ועל המשבר שבו היא נמצאת, אך גם מוסרת ביד האדם את כלי התיקון – את המצוות. ההלכה בלשון המקובלים היא צורך גבוה – מערכת של הנחיות שעל ידי ביצוען ניתן להביא לתיקון העולם העליון. העולם הקבלי מטיל אפוא, אחריות כבדה על כתפי מקיים המצוות. גורל היקום כולו תלוי באופן הנחת התפילין או בדרך שמירת השבת.

מדוע עבודת ה' נכונה גורמת נחת רוח למעלה?²¹

זאת כיוון שמטרת בריאת העולם הייתה, כדי שהקב"ה ייקרא מלך, והרי אין מלך בלא עם, לפיכך היה צורך בבריאה. זה גם מסביר מדוע עבודת ה' של בני אדם גורמת נחת רוח למעלה:

חייב אדם להסתכל בראיית השכל איך לעבוד את ה'... כי הבורא ב"ה ברא את העולם לכבודו, כדי להקרא מלך, ואין מלך בלא עם, וכדי לירא מפניו ולאהבה אותו. נמצא, בחינת היראה עלה (=עלתה) תחילה במחשבה, ואנו הולכים מתתא לעילא, היה ראוי להיות להיפך – אהבה תחילה ואחר כך היראה. אלא שהיה גלוי לפניו יתברך, וראה הקטנות השכל שבנו, שאין אנו יכולין לסבול את האור הגדול של אהבה, על כן היה יראה תחילה ואחר כך אהבה.²²

האהבה גורמת להשפעת אור רב. אם לא נכין את הכלים הנכונים לקלוט אור זה, לא נוכל לקולטו. הכנה זו היא היראה, ולכן היא קודמת לאהבה. גישה זו היא גישתו של המגיד ממזריטש, הכותב:

כי כבר נודע שתחילת המחשבה הייתה שאין מלך בלא עם, ועלה במחשבה שישראל יהיו לו לעם, ובשביל זה נבראו העולמות.²³

הרעיון העומד ביסוד המחשבה שהקב"ה זקוק לאדם, נעוץ ברצונו של הבורא לברוא עולם שהוא ימלוך עליו. כיוון שאין מלך בלא עם, נמצא, שהקב"ה זקוק, כביכול, לאדם לשם כך.

עוד מוטעם שגם העובדה שהאדם נברא כנשמה בתוך גוף גשמי, גורמת תענוג למעלה:

עיקר מה שהקב"ה שלח (את) הנשמה בהגוף השפל הזה, הוא זה כי אדרבה, כי מזה יש להקב"ה תענוג גדול מאד בזה. כי הנשמה (נמצאת) בכלי מלוכלך הנעשה מעפר, כי אין דבר גרוע מזה. ואף על פי כן, האדם נותן תמיד שבח והודאה להקב"ה, וזהו חידוש גדול. לכן יש להקב"ה מזה השבחים (=משבחים אלה) תענוג יותר מהעבודות ושבחים של המלאכים, כי עליהם אין חידוש, כי אין להם עבירות.²⁴

כאשר אדם נותן שבח לקב"ה, הרי הוא מוכיח בכך שהצליח להתעלות ולהתגבר על מכשולי הגוף הגשמי, וזה מה שגורם נחת רוח למעלה.

עד כה עסק ר' חיים-חייקא בתחום העקרוני הרעיוני של עבודת ה', אולם הוא נותן דעתו גם על ההיבטים המעשיים ועל ההדרכה העניינית בתחום זה: דרישה יסודית לכך היא "כלות הנפש, שיתאוה להבורא יתברך". לדעת המחבר, זה תהליך הדדי בין האדם לבורא:

שתכלית (ה)עבודה שאדם צריך לעבוד את הבורא יתברך, הוא שיהיה לו כלות הנפש, שיתאוה להבורא יתברך. ומחמת שהוא מתאוה להבורא יתברך, מסתמא הבורא יתברך מתאוה גם לו... נמצא (ש)מחמת שהם מתאווים זה לזה, כל המסכים שיש ביניהם, דהיינו, מחשבות זרות, הם נופלים. והיאך יכול לבוא למדריגה זו, מחמת שידוע שהחיות שלו מהבורא יתברך, וכל דבר יש לו חשקות (=חשק) לשורשו, והחיות הוא אחדות עם הבורא יתברך.²⁵

בדבריו אלה מודגש, שיש כאן איתערותא דלתתא, היינו, שהאדם מתקרב תחילה, וזה מעורר גם את העולמות העליונים ומביא לידי חיבור הדדי של האדם עם בוראו. תנאי הדרוש לעבודת ה' נכונה הוא, שלא יהיה שרוי בעצבות הגורמת ייאוש ורפיון ידיים:

אל יפול אדם בעצבות על שאינו עובד (את) הש"י בשלימות השכל, כמו שרואה אחרים. וגם לא יחשוב בשעת עשיית המצוה בשכליות כלל, כי יותר טוב להיות תמים עם אלוקיו ויעבוד (את) ה' בקטנות השכל, משיחשוב בשכליות, ויבוטל העובדא שדרך להיות מקירות לבו.²⁶

ר' חיים-חייקא מעמידנו על העדפת עבודת ה' בתמימות מאשר בשכליות, שכן העיון השכלי פוגם בעבודת השם הצריכה לנבוע מקירות-לבו. המחבר מסביר גם כיצד ניתן להעצים את הקשר בין העולמות:

21. ראו מ' אידל, קבלה: היבטים חדשים, תרגום א' בר-לבב, ירושלים תשנ"ג, עמ' 172-212; י' יעקבסון, בנתיבי גלויות וגאולות: תורת הגאולה של ר' מרדכי דאטו, ירושלים תשנ"ו, עמ' 114.

22. חיים וחסד (לעיל הערה 2), עמ' מג.

23. מגיד דבריו ליעקב (לעיל הערה 3), עמ' עט.

24. חיים וחסד (לעיל הערה 2), עמ' רעז; ב' לאו [חכמים] (אגדתא, קריאות בספרות האגדה), א: ימי בית שני, ירושלים תשס"ו, עמ' 182], כותב על גוף ונפש בהגותו של הלל הזקן: "אסתטיקה ויפוי הם חלק מעבודת ה'. הגוף אינו חלק נפרד מצלם אלוקים של האדם, וממילא אין לאדם שום תחום הנבדל מעבודת ה'".

25. שם, עמ' רנז.

26. שם, עמ' לו.

ואותם הענפים עצמן צריכין אנו לדבק בהם, דהיינו, במדת האהבה, לאהוב את הבורא יתברך, ומדת היראה לירא מלפניו יתברך... ואז נעשים הישראל כלים להשי"ת, שמשפיע בהם את השפע הקדוש ושורה בהם. וזהו מחמת שמחזירים (את) כל הטוב לשורשו. אבל אם ח"ו אין מחזירים (את) הטוב לשורשו, רק שנוטלים לעצמם להגוף (=שמדגישים את צורכי הגוף), הנה בזה ח"ו משפיע להקליפות.²⁷

על האדם להכין "כלים" לקליטת השפע השמימי השופע. דבר זה ייתכן כאשר מחזירים את כל הטוב לשורשו, היינו, כאשר עובדים את ה' באמת ובתמים, כולל העבודה בגשמיות. הטוב האלוקי והשפע האלוקי היורדים לעולמנו הם דרכי ביטוי להשגחה האלוקית השרויה בעולם ומפעילה אותו. הנוכחות האלוקית שרויה בעולמנו בהסתר. החזרת הטוב לשורשו – משמעה, גילוי הנוכחות האלוקית וחשיפתה לעין-כל, כלומר הוצאת ההשגחה האלוקית מחביונה אל תודעתם של כל באי עולם. המחבר מזהיר, שאם יטול האדם את השפע האלוקי לצורך גופו בלבד, הרי בכך הוא מפרנס את עולם הקליפות, שאין לו חיות משלו, והוא יונק מעולם הקדושה. נדגיש, שאין איסור ליהנות מהשפע האלוקי שבעולמנו, אלא שכל הנאתו צריכה להיות לא לצורך עצמו בלבד, אלא לצורך עבודת ה'.²⁸

דבקות

עניין הדבקות כדרך בעבודת ה', מוכר בעם ישראל מימים קדמונים. הרמב"ן כותב:

ויתכן שתכלול הדביקה, לומר, שתהיה זוכר את ה' ואהבתו תמיד, לא תיפרד מחשבתך ממנו בלכתך בדרך ובשכבך ובקומך, עד שיהיו דבריו עם בני אדם בפיו ובלשונו ולבו אינו עמהם, אבל הוא לפני ה'.²⁹

בני התקופה הקדישו עיון רב לנושא זה:

ר' דב-בער ממזריטש מעמידנו על היקפה של הדבקות: "כיוון שמלוא כל הארץ כבודו, לפיכך בכל מקום שאדם נמצא, שם ימצא את הדבקות".³⁰

ר' זאב מז'טומיר: "והאמת כן הוא, כי מה לאדם לרדוף אחר זאת, ולבו חסור העיקר – דביקות א-ל חסור (=חסר, ריק), שזהו תכלית העבודה לדבק במידותיו יתברך באמת ובתמים".³¹

ר' אלימלך מליז'נסק קושר את הדבקות לעיסוק בתורה:

אבל אנחנו משיגים (את) השורש מצוה (=שורש המצווה) ומקורה, על ידי התורה הקדושה, כשאנו עוסקים בתורה הקדושה לשמה. והוא מחמת שהשי"י ברוב רחמיו דבר והכניס (את) הדבקות בהתורה הקדושה, ונתן לנו התעוררות הדבקות בהתורה.³²

בדונו בנושא דגן – ר' חיים-חייקא מאמדור מניח הנחת-יסוד שהדבקות היא בחירתו של האדם. אף על פי שאין הוא כותב זאת בפירושו, ניכר שכוונתו לומר שאין זה כל כך פשוט וברור, שאדם יבחר בדרך זו:

והנה לכך ברא הקב"ה שאר מידות באדם (יכולת) במדריגות תחתונות, כדי שיהיה באדם הבחירה לעזוב הכל ולהדבק בחיים הנצחיים, או שיגביה גם הגופניות להשי"ת, שהוא בחינת אדם.³³

עוד מעמידנו המחבר על הקשר שבין ההשגחה האלוקית ובין הדבקות:

הנה אצל הקב"ה יש כח השמע שמנהיג בה העולם... והנה בודאי הקב"ה משגיח תמיד על העולם בראייה ובהשגחה פרטית. ואין שייך אצל הקב"ה לשון שמיעה, מחמת שרואה בעיניו זה הדבר. אלא שהשמיעה צריך שלפעמים מסתלק ממנה הראייה וצריך לשמוע. וכן מי שאינו מחובר תמיד בהקב"ה, רק לפעמים, כך הקב"ה מתנהג עמו, שאין השגחתו עליו אלא לפרקים.³⁴

הוא מדגיש שההשגחה האלוקית יכולה להתחזק או להיחלש, בהתאם לדבקותו של האדם בקב"ה.³⁵ ההשגחה האלוקית מצויה תמיד, אולם עצמתה ביחס לאדם, תלויה בהתנהגותו: מי שאחיותו בקב"ה מתחזקת, הוא שואב אל עצמו עצמה גדולה יותר של השגחה, וכן להפך, מי שמתרחק מאלוקיו, מרחיק בכך את ההשגחה האלוקית ממנו.

27. שם, עמ' ב.

28. ראו עוד מ' אידל, **החסידות - בין אקסטזה למאגיה**, תרגם ע' ידן, ירושלים תשס"א, עמ' 235.

29. פירוש רמב"ן לדברים יא, כב ד"ה ולדבקה בו.

30. מגיד דבריו ליעקב (לעיל הערה 3), עמ' 240. לנושא זה – ראו עוד שץ-אופנהיימר (לעיל הערה 7), עמ' 160-164.

31. ר' זאב מז'טומיר, **אור המאיר**, א, ירושלים תש"ס, עמ' צו.

32. ר' אלימלך מליז'נסק, **נועם אלימלך**, ירושלים תש"ך, מג ע"א.

33. חיים וחסד (לעיל הערה 2), עמ' קיד.

34. שם, עמ' קכד.

35. נושא זה נידון בהרחבה על ידי הרמב"ם במורה נבוכים, ח"ג, פרקים יז, יח, נא. לנושא הדבקות – ראו עוד ג' שלום, 'דביקות או התקשרות אינטימית עם אלוקים בראשית החסידות [הלכה ומעשה]', **דברים בגו**, ב, תל-אביב תשל"ה, עמ' 331; מ' פייקאוו, 'החסידות - תנועה חברתית-דתית בראי "הדביקות"', ד' אסף (עורך), **צדיק ועדה**, ירושלים תשס"א, עמ' 451; ר' שץ, 'אדם נוכח אלוהים ועולם במשנת בובר על החסידות', **מולד**, יט (תשכ"א), עמ' 596-609.

סוגיית הדבקות ולימוד התורה העסיקה את ראשי החסידות בתחילת דרכה:

ר' מנחם מפרמישלן, ממקורביו של הבעש"ט, כותב:

ועוד כלל אחד, שלא להרבות בלימוד מאד. כי בדורות הראשונים שהיה שכלם חזק... לא היו צריכים לטרוח (=להטריח) עצמם על היראה, שהיראה הייתה תמיד נגד פניהם, היו יכולים ללמוד הרבה. אבל אנו ששכלנו מעט, אם נתבטל מחשבותינו מן הדבקות השם יתברך ונלמוד הרבה, חס ושלוש נשכח יראת ה' מאתנו... לכן צריך למעט בלימוד ולחשוב תמיד בגדולת השם יתברך.³⁶

ר' משולם-פייביש הלר מזברז', מדור תלמידי המגיד ממזריטש, סבור אף הוא שהעיסוק בתורה אינו ערובה להשגת הדבקות, שכן יש לומדי תורה שהם בעלי ניאוף, ויש אף גוים שלומדים תורה.³⁷ ר' חיים-חייקא סבור שכאשר אדם לומד, מן הראוי שיעשה הפסקות מדי פעם בפעם, כדי להתמסר לדבקות:

גם בעת שהוא מדבר בענין העולם הזה, יחזיר תיכף מחשבתו לדבר הראשון בבורא יתברך... וצריך לזכך (את) הנשמה תחילה כדי שיהיה דבוק תמיד בעולם העליון בו יתברך. וכשלומד צריך לנוח מעט בכל שעה כדי לדבק עצמו בו יתברך. ובשעת הלימוד אף על פי שאי אפשר לדבק עצמו בו יתברך, מכל מקום צריך ללמוד, כי התורה מצמצת הנשמה והיא עץ חיים למחזיקים בה [משלי ג, יח]. אף על פי שיבוטל דביקותו בשעת הלימוד לית לן בה. ומכל מקום צריך ליישב בכל שעה ורגע הדבקות הבורא יתברך כמו שאמרנו לעיל.³⁸

דברים אלה תואמים את דבריו של ר' ברוך מקוסוב:

וכשהלומד צריך לנוח מעט בכל שורה כדי לדבק עצמו בו ית', ואף על פי כן צריך ללמוד. ואף על פי שבשעת הלימוד אי אפשר לדבק עצמו בו ית', שהתורה מצמצת נשמתו... ואם לא ילמוד יבוטל דביקותו.³⁹

לפנינו אפוא שתי גישות בתחום הדבקות והלימוד:

ר' מענדיל מפרמישלן סבור, שיש למעט בלימוד כדי להתמסר לדבקות. גם ר' משולם-פייביש מזברז' איננו סבור שהלימוד היא הדרך הנאותה להשגת הדבקות.

דרך דומה נוקט גם ר' חיים-חייקא מאמדור, אולם בהבדל ניכר: שני הראשונים מטעימים שאין הלימוד מביא לידי דבקות. זאת ועוד, הגם שאין הם דוחים את הלימוד, אין בדבריהם אמירות ערכיות עליו; הם אינם דוחים ואינם משבחים. לעומתם, ר' חיים-חייקא, הגם שאף הוא סבור, שאי אפשר להגיע לדבקות באמצעות הלימוד, הוא מקדיש מילים חמות לצורך בלימוד. הדרך היעילה להשגת הדבקות, לדעת המחבר, היא דרך קיום המצוות:

שמחמת התענוג של המצוה אנו מחוברים עם הבורא יתברך, אפילו בדבר הגשמי. ואדם אינו יכול להשיג את זה, אלא כשהוא עושה מצווה, הוא מחובר להבורא יתברך. ומחמת זה, הוא יכול להיות אפילו כשהוא בגשמיות יהיה גם כן מחובר להבורא יתברך, שהוא טועם את התענוג של הבורא יתברך. אבל אם אינו מתענג מהמצוה, אינו יכול להיות מחובר בדבר גשמי, אבל על כל פנים, צריך להיות חושק לעבוד את הבורא.⁴⁰

הדבקות, שהיא קשר ישיר ומתמיד עם הבורא, מושגת באמצעות קיום המצוות. נמצא שגם באמצעות דבר גשמי אפשר להשיג דבקות בה', אולם, מדגיש המחבר, כל זאת בתנאי שהמצוה נעשית בתענוג. נראה כי כוונתו לומר שהנאת המצווה שהיא דבר רוחני, מרוממת את המצווה הגשמית לדרגה רוחנית.

השכינה ומעמדה

השקפה חסידית שמקורה בבעש"ט מלמדת שבכל דבר גשמי ישנו כח אלוקי, שהוא אמיתת המציאות והקיום של אותו דבר. לפי השקפה זו, לא רק שהקב"ה הוא האל האחד והיחיד, אלא שהוא גם המציאות האמיתית האחת והיחידה. זאת משום שכל קיומו של העולם כולו הוא הכח האלוקי המהווה ומחיה אותו בכל רגע ורגע.⁴¹

אמר רבי שמואל בר נחמן: בשעה שברא הקב"ה את העולם, נתאוה שיהא לו דירה בתחתונים כמו שיש בעליונים. ברא את האדם וצווה אותו ואמר לו... ועבר על ציוויו... מיד סילק הקב"ה שכינתו לרקיע הראשון... עמד קין והרג להבל, מיד סילק שכינתו לרקיע שני...⁴²

36. ר' מנדיל מפרמישלן, ספר דרכי ישרים, הנהגות ישרות מהרב הצדיק רבי מענדיל מפרמישלן, צא, ניו יורק תשנ"ג, עמ' 3.

37. ר' משולם-פייביש הלר מזברז', יושר דברי אמת, ירושלים תשל"ד, עמ' ה.

38. חיים וחסד (לעיל הערה 2), עמ' רעג.

39. ר' ברוך מקוסוב, עמוד העבודה, טשערנבוין תרי"ד, רכ ע"ב. וראו עוד א' ליבס, 'החינוך בחסידות על פי ר' ברוך מקוסוב', דעת, 45 (תש"ס), עמ' 84-85.

40. חיים וחסד (לעיל הערה 2), עמ' רנ. וראו עוד שץ-אופנהיימר (לעיל הערה 7), עמ' 24-25, וציטוט נוסף מדברי המחבר שם. ושם עמ' 158; ר' מרגולין, 'תפילה וקיום מצוות בדביקות בראשית החסידות', מקדש אדם, ירושלים תשס"ה, עמ' 288-342.

41. חסידות מבוראת – פירוש למאמרי אדמו"ר הזקן בעל התניא והשו"ע, כרך מועדים, ב, ברוקלין תשס"ה, עמ' קכ-קכא. וראו עוד אליאור (לעיל הערה 11), עמ' 101-103.

42. מדרש תנחומא, ירושלים תשל"ב, נשא טז. ראו עוד ר' יוסף גיקטיליא (לעיל הערה 19), עמ' 17-18.

השכינה היא הנוכחות האלוקית בעולם; היא הייצוג האלוקי בעולמנו, אולם בהיותה ישות רוחנית בעולם גשמי, היא נמצאת בו בגלות. באמצעות השכינה, המזוהה עם ספירת מלכות – הקב"ה שורה בעולם, מחייה אותו, מפעיל אותו ומשגיח עליו. אולם כשברא הקב"ה את עולמו, הוא השליט עליו את האדם, ונתן לו את יכולת הבחירה החופשית. יכולת הבחירה מאפשרת לו לנצל את הכוח האלוקי הטמון בו – כדי לבנות את העולם, לתקנו ולרוממו, או לְחַלּוֹפִין, לאפשר לו ליפול לידי כוחות הרע, ממלכת הסטרא אחרא. כוחות הסטרא אחרא חיים מכוחה של השכינה ויונקים את לשדה. התנהגות האדם לטוב או לרע, משפיעה על מעמדה של השכינה, האם תהיה במעמד של אם רחמנייה על ישראל, או, חלילה, תיהפך בעצמה לכוח דמוני.⁴³ האדם במעשיו הטובים מחזק את אחיזת השכינה בעולם, ואילו במעשיו הרעים הוא מפיל אותה לעולם הטומאה והקליפות.⁴⁴ בפרשת המשכן נאמר: "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם" (שמות כה 2), היינו, בתוך עם ישראל. האדם יכול אפוא להיות מרכבה לשכינה, כפי שעולה מדברי ר' חיים-חייקא מאמדור:

לכתחילה צריך להאמין בהשייית עד שיזכה שיהא מרכבה לשכינה, ועל כן נפש אדם דוחה שבת. כי הנה כל אחד ואחד מישראל הוא מרכבה לשכינה. כיצד, הידים לְשָׁרוֹת בהן יראה ואהבה. והרגלים לשרות בהם רגילות. והברית הוא הקשר. והנה תחילה צריך האדם להיות לו אמונה ורגילות, ואחר כך ישרה עליו הקב"ה [את שכנתו].⁴⁵ גוף האדם כולו מהווה מרכבה לשכינה, כל איבר בהתאם לתכונתו. כל זאת, בתנאי שהאדם יאמין שכך הדבר. המחבר מתמודד עם השאלה, כיצד יכול הקב"ה להשרות את שכנתו הרוחנית, הקדושה, על אדם גשמי וחומרי:

כשאדם עוד עומד בגוף, אין הקב"ה יכול להשרות עליו שכנתו. אבל באמת הגוף גם כן בית להקב"ה. אלא מחמת שהוא מגושם, אין הקב"ה שורה עליו. וזהו פירוש הפסוק "עד אמצא מקום לה" [תהלים קלב 5]. אין הקב"ה יכול לשרות עליו, אלא אם כן מצא מקום לה. פירוש, שיבער הרע ממנו, ויכול לשרות עליו הקב"ה.⁴⁶

קדושתו של הגוף ויכולתו לשמש כמרכבה לשכינה מותנים בהתנהגות האדם, היכול לקדש במעשיו את הגוף, או להשאירו בגסות חומריותו. ההתמודדות עם השאלה, כיצד יכול הקב"ה להשרות את שכנתו הרוחנית על גוף גשמי, עולה מתוך ההשקפה החסידית, המבחינה בין המשמעות הכפולה של ההויה, אשר מצויים בה דבר והיפוכו: נגלה ונסתר, גשמיות ורוחניות, "יש" ו"אין", לבוש ומהות, יסוד גשמי נגלה ויסוד אלוקי נסתר. היסוד האלוקי הנסתר מחייה את היסוד הגשמי הנגלה, בלי שהדבר יורגש ובלי שייודע. היחס הדיאלקטי הקיים בתוך ההויה כפולה זו יוצר את המתח שבין עליונים ותחתונים ואף מנסה לגשר ביניהם.⁴⁷ ר' חיים-חייקא מאמדור מעמידנו על הצורך לקדש את הגוף הגשמי, באופן שהבחנה בין גשמי לרוחני תצטמצם, והתחום הרוחני יצליח להעלות ולרומם את החלק הגשמי.

בן דורו, ר' זאב מזייטומיר, שהיה אף הוא מתלמידיו של המגיד ממזריטש, כותב:

לבלתי היות שום דבר בעולם לערך גשמיותו הנראה נגד פניהם. כי אם שְׁאֵו מרום עיניכם, הינו בחינת הסתכלותכם ועיוניכם, לראות רק אלוקות המלוּבש בכל דבר בעולם, כי אפס בלתי.⁴⁸

נראה כי הסתכלותו של ר' זאב מזייטומיר היא פנתאיסטית, הרואה אלוקות בכול, גישה זו מטבעה, מצמצמת במידה מסויימת את תפקיד האדם בעולם, ואילו ר' חיים-חייקא מאמדור רואה גם את התחום הגשמי שבעולם ומטעים את הצורך להעלותו ולרוממו. דרך חשיבה זו מטילה על האדם אחריות רבה לגורל העולם. המחשבה בדבר הנוכחות האלוקית, היא השכינה בעולם, מובאת גם בדברי ר' חיים מוולוז'ין, תלמיד הגר"א:

מקובל בעולם המקובלים, שענין השכינה הנזכר בכל מקום, פירוש הפשוט של "שכינה", היינו, קביעת דירה – כמאמרם: "מיום שברא הקב"ה (את) עולמו, נתאוהו שיהא לו דירה בתחתונים כמו שיש בעליונים..."⁴⁹

המציאות נתפסת בחסידות בשני היבטים:

האחד ההיבט האלוקי, אשר לפיו אין למציאות הקונקרטי שום קיום אונטולוגי משלה, והיא רק בבואה של הקיום האלוקי.⁵⁰

השני ההיבט הארצי, הרואה את המציאות עצמה בעיני בשר, אך, לאמיתו של דבר, זו רק אשליה וקוצר ראייה של בני האדם, שכן המציאות היחידה בעולם היא מציאותו יתברך, בעוד שהעולם כולו הוא בבואתו.

43. ראו י' תשבי, 'שכינה', משנת הזוהר, א, ירושלים תשי"ז, עמ' רכא-רכב.

44. לנושא זה ראו ג' שלום, 'השכינה', פרקי יסוד בהבנת הקבלה וסמליה, תרגם י' בן-שלמה, ירושלים תשמ"א, עמ' 269-277; הנ"ל, 'רעיון הגאולה בקבלה', דברים בנו, א, תל-אביב תשל"ה, עמ' 207-211; ב' זק, 'גלות ישראל וגלות השכינה', בשערי הקבלה של רבי משה קורדובירו, באר-שבע תשנ"ה, עמ' 251; קויפמן (לעיל הערה 7), עמ' 93-96; י' נבו, 'השכינה ועולמנו, יחסי הגומלין באור כתבי ראשוני החסידות', הגות בחסידות, ירושלים תשע"ג, עמ' 213-240.

45. חיים וחסד (לעיל הערה 2), עמ' פד.

46. שם, עמ' רמב.

47. ראו ר' אליאור, 'בין התפשטות הגשמיות' לבין "התפשטות האהבה גם בגשמיות", ד' אסף (עורך), צדיק ועדה, ירושלים תשס"א, עמ' 469-470.

48. אור המאיר (לעיל הערה 31), א, עמ' קצ. וראו עוד נבו (לעיל הערה 44), עמ' 213-240.

49. ר' חיים מוולוז'ין, נפש ההיים, בני ברק תשמ"ט, עמ' קיד.

50. יעקבסון (לעיל הערה 5), עמ' 16, מציין שההנחה בדבר האימנציה האלוקית בעולם, קרובה מאוד לתפיסה הפנתאיסטית המזוהה את ההויה הקוסמית עם המהות האלוקית.

כך מצאנו בדברי ר' אהרון מקרלין :

כי קדושתו של הקב"ה מתפשטת בכל העולם, מרום רקיע עד תהום ארעא... כי כולם חיים מחיות הקודש של הבורא ב"ה... כי באמת אין לך דבר קטן שבקטנים שלא נמצא בו חיות ואורו של הקב"ה... כי באמת החיות של הקב"ה אינו נפסק לרגע אחת, (אלא) רק הולכת ונובעת תמיד ונותנת חיים לכל אחד.⁵¹

ר' אהרון מקרלין דוגל בדעתו הפנתאיסטית של ר' זאב מזייטומיר, אולם, לעומתם, ר' חיים-חייקא מאמדור איננו מסתפק בכך, אלא מתמודד עם השאלה, כיצד יכולה השכינה האלוקית לשרות בגוף גשמי, ובמיוחד בגוף האדם. המחבר מטעים את ההיבט האנושי של הנושא ואת הצורך של האדם להשתדל בעבודה על המידות ובחינוך עצמי כדי להשיג מטרה זו.

אדם מול בורא

כאשר גדולי החסידות מדברים על תפילה למען השכינה, תוכן תפילתם הוא לגאול את השכינה מגלותה בעולם, ולהחזירה לצור-מחצבתה. תוכן התפילה הוא שהקב"ה ימלא את חסרונה של השכינה.

כך מצאנו בדברי ר' יעקב-יוסף מפולנאה :

כי מכח השבירה ירדה (=ירדו) ניצוצי השכינה בתוך עומק הקליפות של מחשבות זרות, ועל ידי מלחמתו עם יצר הרע ומחשבותיו שהוא ירא וחרד אל צער נפילת ניצוצי השכינה בעומק הקליפות... ומעלה (את) ניצוצי השכינה דורון למלך מלכי המלכים, והכל על ידי תפילה.⁵²

מודגש בדבריו, שהאדם מעלה את ניצוצי השכינה דורון למלך מלכי המלכים.

גם ר' זאב מזייטומיר דן בנושא :

תלמידי חכמים נקראים בנאים, על שם שעוסקים בבנינו של עולם, היא השכינה הנקראת עולם.⁵³

יזהר האדם לבלתי ישים מגמתו ומחשבתו בהתחנן (=בתחנוניו) עבור צורך עצמו, כי אם... בהתאמצו עבור חסרון עליון... מפני שהקב"ה מתאוה לתפילתן של צדיקים.⁵⁴

ומה מאד העמיקו בדבריהם, שהקב"ה מתאוה לתפילתן של צדיקים, כיוונו אותן תפילות שהצדיקים מתפללים, בודאי אינם משימים לבם ונפשם לשאול מאתו יתברך חסרונם הגשמיים, כי אם כל עצמם וכוונתם להשלים חסרון עליון, ולתקון עולמות עליונים... ולהוציא את השכינה מהגלות... עיקר מגמתם לתקן במקום עליון, כי בכל צרתם של ישראל היא צער השכינה.⁵⁵

הוא מדגיש בדבריו שהאדם מתקן את חסרון השכינה ואף את חסרון העולמות העליונים.

בדרך דומה הולך גם ר' נחום-מנחם מטשרנוביל :

ונודע ממה שמבואר לעיל על הפסוק "השמים כסאי וגו'" [ישעיהו סו, א]. כי הקב"ה מסר (את) ההנהגה לישראל לתקן ההדום רגליו (=את הדום רגליו)... לברר מהם ניצוצות הקדושים ולקרב את עצמן לבורא... ומזה יתרחב תענוג הגדול בכל העולמות, על ידי שמתענג ה' יתברך כשמדבְּרִים פחותי הערך נעשין מרכבה לו יתברך. ועל ידי זה נעשה כסא העליון רם ונישא שלם בשלימות הגמור, על ידי שמחזירין למעלה הדברים הנפולין (=הנפולים).⁵⁶

באופן דומה כותב ר' נחום-מנחם : "כי אין לך דבר שאין בו ניצוצות הקדושות, וגדול התענוג שיש לו יתברך כשמביאין אצלו הניצוצות קדושים הנפולים".⁵⁷

מציטוטים אלו עולה כי ר' יעקב-יוסף מדבר על העלאת ניצוצות השכינה.

ר' זאב מזייטומיר מדבר על האדם המתקן את קומת השכינה, ואף את העולמות העליונים.

ר' נחום-מנחם מדבר על התענוג הנגרם לקב"ה כאשר מעלים לפניו ניצוצות נפולים, אולם איש מהם איננו מדבר על האדם הגורם שלמות לקב"ה עצמו, כפי שכותב ר' חיים-חייקא מאמדור :

כתוב "עשה לך שתי חצוצרות כסף" (במדבר י 2). פירוש, כי אנו נקרא חצי-צורה. כי אין לך שלימות אלא עם השי"ת. והשי"ת כביכול נקרא חצי צורה, כי השלימות שלו גם כן על ידי ישראל. וזהו "עשה לך שתי חצוצרות", פירוש שתראה להבין שאתה בלא הקב"ה אינו [=אינך] כלום, ואז יכול להיות כסף, שתכסוף להקב"ה.⁵⁸

51. ר' אהרון מקרלין, בית אהרון, ירושלים תשס"ו, עמ' 99.

52. ר' יעקב-יוסף מפולנאה, תולדות יעקב יוסף, עמ' 59.

53. אור המאיר (לעיל הערה 31), א, עמ' יג.

54. שם, עמ' יח.

55. שם.

56. ר' נחום-מנחם מטשרנוביל, מאור עינים, ירושלים תשנ"ט, עמ' פה.

57. שם.

58. חיים וחסד (לעיל הערה 2), עמ' רכב.

נושא זה לקוח מדברי המגיד ממזריטש בספרו "מגיד דבריו ליעקב", סימן כד :

"עשה לך שתי חצוצרות כסף". פירוש שתי חצוצרות... כי האדם הוא רק דל"ת מ"ם והדיבור שורה בו, וכשמתדבק בהקב"ה שהוא אלופו של עולם, נעשה אדם... שהאדם הוא חצי צורה שהוא רק דם... אמנם כשמתדבקים יחד נעשה צורה שלימה.

הרעיון הוא שהאדם הוא בשר ודם עם נשמה אלוהית, אולם רק כאשר הוא פורש מהגשמיות ומתעלה, הוא מגשים את היותו אדם. יושם לב לכך שהמגיד מדבר רק על האדם שהוא חצי צורה, הצריך להתקרב אל הבורא כדי להשלים את עצמו. אין בדבריו שום רמז לתהליך מקביל הנעשה אצל הקב"ה, כפי שעולה מדברי תלמידו, ר' חיים-חייקא מאמדור. לא רק המגיד איננו מדבר על האדם הגורם שלימות כביכול לקב"ה, אלא אף בני-דורו האחרים המצוטטים בזה, המדברים על תיקון השכינה והעולמות העליונים ועל גרימת תענוג לקב"ה אינם מתבטאים בהתבטאות מרחיקת לכת, כפי שעושה ר' חיים-חייקא מאמדור.

השאלה המתבקשת היא, האם זו התבטאות יחידה אצלו, ומסתבר שלא. ר' חיים-חייקא כותב עוד :

וכל בקשתינו ויגיעתינו שאנו מבקשים מהשי"ת על השכינה שנפרדה משורשה. על כן אנו מבקשים מלפני השי"ת שיעלה אותה לשורשה, ואין כוונתנו חס ושלוש לבקש על עצמנו, אלא בשביל השכינה. וכדי שיוגבהו כל הניצוצות... שנפלו בגשמיות. כי כביכול שנחסר ממנו, מהקב"ה ונפגם ממנו. על כן צריך להחזיר אליו כל הניצוצות הנ"ל. וכשיהיה עֲלֵיהָ לשכינה, יהיה עֲלֵיהָ לכל הניצוצות.⁵⁹

נשים לב לכך שבראשית דבריו מדבר המחבר על תפילה לה' שיעלה את השכינה לשורשה. משמע, הוא מבחין בין השכינה לבין הקב"ה. ואילו בהמשך דבריו הוא כותב על העלאת הניצוצות הקדושים שנחסרו כביכול מהקב"ה עצמו. משמע, מדבריו עולה, שיש מצבים שבהם האדם מסייע להשלמתו של הקב"ה עצמו, כאשר הוא מחזיר לקב"ה את הניצוצות שנפלו ונחסרו ממנו. התבטאות מעין זו לא מצאנו אצל בני דורו האחרים.

בשולי הדברים: העיון בנושא הנדון מעורר תמיהה גדולה, איך אפשר להלוך את הרעיון שהקב"ה זקוק לאדם לצורך השלמתו? איך יעלה על הדעת, שהאדם הגשמי, יצור חולף, יוסיף משהו לקב"ה שהוא שלמות השלמות? נדגיש, שעל יכולתו של האדם להשפיע על הרבש"ע, כבר עמדו חז"ל :

"וילכו בלא כח לפני רודף" [איכה א, ו]. ר' יהודה בר' סימון בשם ר' לוי בר' טרפון: בזמן שישראל עושין רצונו של הקב"ה, מוסיפין כח בגבורה של מעלה, כמה דאת אמרת "ועתה יגדל נא כח ה'". ובזמן שאין עושין רצונו של הקב"ה – כביכול מתישין כח גדול של מעלף...⁶⁰

וכן מצאנו בזהר :

בספרא דרב המנונא סבא אמרו: כל זמן שכנסת ישראל נמצאת עם הקב"ה, כביכול הקב"ה בשלימות... ולמדנו שאמר רבי שמעון: כל זמן שכנסת ישראל נמצאת עם הקב"ה, הקב"ה בשלימות, בחדוה, בְּרָכוֹת שורות בו ויוצאות ממנו לכל האחרים. וכל זמן שכנסת ישראל אינה נמצאת עם הקב"ה, כביכול ברכות נמנעות ממנו ומכל האחרים.⁶¹

אף בדברי ר' חיים מוולוז'ין מצאנו בנידון דידן :

בְּרָא הוא יתברך את האדם והשליטו על רבי רבוון כוחות ועולמות אין מספר, ומסרם בידו שיהא הוא המדבר והמנהיג אותם, על פי כל פרטי תנועות מעשיו ודבוריו ומחשבותיו וכל סדרי הנהגותיו, הן לטוב או להיפך חס ושלוש. כי במעשיו ודבוריו ומחשבותיו הטובים הוא מקיים ונותן כח בכמה כוחות ועולמות עליונים הקדושים ומוסיף בהם קדושה ואור... ובהיפוך חס ושלוש, על ידי מעשיו או דיבוריו ומחשבותיו אשר לא טובים, הוא מהרס רחמנא ליצלן כמה כוחות ועולמות עליונים הקדושים לאין ערך ושעור...⁶²

יכולתו של האדם להשפיע בעולמות עליונים באה לידי ביטוי גם בחסידות :

כשאנו בני ישראל על ידי כשרון מעשינו ועבודתינו ופעולותינו הטובים, מחזירין רצון הבורא ב"ה (=ברוך הוא) למקומה הרמתה, כאשר עלה ברצונו הפשוט לבראות העולם, בשביל השעשוע והתענוג שציפה לקבל מנשמותיהם של הצדיקים.⁶³

לפי דברי ר' זאב מז'יטומיר, האדם בפעולותיו משפיע ישירות על הבורא ב"ה.

באופן דומה מתבטא גם ר' גדליה ב"ר יצחק מלוניץ מראשוני החסידות :

59. שם עמ' מז. מרגולין (לעיל הערה 40), עמ' 181-183, מביא דעות של חוקרים על אודות הפסוק "עשה לך שתי חצוצרות כסף" בדברי המגיד ממזריטש.

60. איכה רבה א, לג.

61. זהר, ג, יז ע"א-ב.

62. נפש החיים (לעיל הערה 49), פרק ג עמ' ד.

63. אור המאיר (לעיל הערה 31), א, עמ' שיה.

ועל דבר זה שמעתי בשם הבעש"ט זצוק"ל, על אומרם ז"ל תפילה צורך גבוה הוא. שביאר שכוונתם ז"ל, שענין התפילה נוגע כביכול להקב"ה. כי אפילו כשרשעי ישראל בצער, שכונה מה אומרת, קלני מראשי.⁶⁴ כי כוונתו בבריאת עולמו היה להטיב לנבראים... נמצא שענין התפילה הוא צורך גבוה, להיות נתקיים רצונו יתברך להטיב לנבראים.⁶⁵

היינו, כיוון שהקב"ה רוצה להטיב לנבראים, הוא זקוק להם כדי להטיב להם.

חוקרים נתנו דעתם על הרעיון שהאדם יכול לחזק או להחליש את האלוקות:

בנושא זה כותב אידל: "שוב נתפש החטא כמחליש את הכח האלוקי, ולעומתו, הערכיות הנובעת ככל הנראה מקיום המצוות, מוסיפה לכח האלוקי".⁶⁶

וכן כותב גודמן:

בזרם המכונה במחקר "הקבלה התיאוסופית", הופכת מצוקתו של אלוקים למטרתו של האדם. תכלית האדם מישראל היא להשיב לאלוקות את ההרמוניה האבודה. העולם כביכול התהפך. ומאז, יותר משאלוקים גואל את האדם, גואל האדם את אלוקים. על פי הקבלה, התורה מקפלת בתוכה רמזים על האלוקות ועל המשבר שבו היא נמצאת, אך גם מוסרת בידי האדם את כלי התיקון, את המצוות. ההלכה בלשון המקובלים היא צורך גבוה – מערכת של הנחיות שעל ידי ביצוען ניתן להביא לתיקון העולם העליון. העולם הקבלי מטיל אפוא, אחריות כבדה על כתפי מקיים המצוות. גורל היקום כולו תלוי באופן הנחת התפילין או בדרך שמירת השבת.⁶⁷

כאן עלינו לברר האם התבטאותו של ר' חיים-חייקא מאמדור היא קיצונית במיוחד וחורגת מהקונצנזוס היהודי המקובל בתחום הנידון.

לשם כך נחזור בקיצור על מגוון הדעות שהבאנו בעיוננו:

בחז"ל מצינו שכשישראל עושים רצונו של מקום, מוסיפים כוח בגבורה של מעלה.

בזוהר מצינו שכל זמן שכנסת ישראל נמצאת עם הקב"ה, הקב"ה בשלמות ובחדוה, וברכות שורות בו.

ר' זאב מזייטומיר מעמידנו על יכולתו של האדם לתקן במקום עליון.

ר' נחום-מנחם מטשרנוביל מדבר על גרימת תענוג גדול בכל העולמות, ועל כך שהקב"ה מתענג כאשר מדברים פחותי-ערך נעשית מרכבה לו יתברך, ואילו ר' חיים מוולוז'ין מציין, שהקב"ה השליט את האדם על עולמות אין-מספר ומסרם בידו. במעשיו ובהתנהגותו הוא מקיים ונותן כוח בעולמות עליונים.

רוב הכותבים מדברים על יכולתו של האדם לתקן עולמות עליונים, אולם בדברי הזוהר מצינו התבטאות הקרובה ביותר לזו של ר' חיים-חייקא מאמדור, ולפיה האדם מסייע לקב"ה עצמו. התבטאות הקרובה לזו של ר' חיים-חייקא, מצינו גם אצל גדולי החסידות, כמו ר' זאב מזייטומיר ור' גדליה מלוניץ, ולפיהם האדם משפיע על האלוקות עצמה. נמצא שאין בדברי ר' חיים-חייקא חידוש ולא העזה שלא נאמרה כבר לפניו.

זאת ועוד, מקובל בחסידות לדבר על האדם המסייע לשכינה. בקבלה ובחסידות השכינה היא הספירה העשירית במערכת הספירות ומזוהה עם ספירת מלכות. היא הנוכחות האלוקית בעולמנו.⁶⁸ התפילה המפורסמת "לשם יחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה", מלמדת שהקב"ה ושכינתו הם שתי ישויות נפרדות. עם זאת, ההבחנה בין הקב"ה לשכינתו איננה חד-משמעית: במדרש מובא: "אמר רבי שמואל בר נחמן: בשעה שברא הקב"ה את העולם, נתאוהו שיהא לו דירה בתחתונים כמו שיש בעליונים".⁶⁹ אולם המדרש מוסיף, שכאשר חטא אדם הראשון, ואחר כך קין – סילק הקב"ה את שכינתו.

לפי מדרש זה, אין הבחנה בין הקב"ה לבין שכינתו. אולם במדרש אחר, מאוחר יותר, ההבחנה כבר ברורה:

בשעה שבקשו סנהדרין לְמָנוּתוּ [את שלמה המלך] עם שלושה מלכים וארבעה הדיוטות [שאינו להם חלק לעולם הבא], עמדה השכינה לפני הקב"ה ואמרה לפניו...⁷⁰

לפי שתי דוגמאות אלו אפשר להבין שכבר במדרשי חז"ל לא הייתה הבחנה ברורה בין הקב"ה לבין שכינתו. מותר לנו להסיק מכאן שאין בהתבטאותו של ר' חיים-חייקא מאמדור חידוש מהפכני נועז, באשר ייתכן שאף הוא מתכוון לשכינה, ולא למהות עצמה. גם הגמרא המפורסמת במסכת ברכות ז' ע"א על ר' ישמעאל שאמר לו הקב"ה: "ישמעאל בני, ברכני", מלמדת על האדם המסייע לקב"ה בכבודו ובעצמו, דבר המחזק את הדעה, שלר' חיים-חייקא היה על מה לסמוך.

64. סנהדרין מו ע"א.

65. ר' גדליה ב"ר יצחק מלוניץ, **תשואות חן**, ברדיטשוב תקע"ו, עמ' מט.

66. אידל (לעיל הערה 21), עמ' 174-175.

67. גודמן (לעיל הערה 20), עמ' 189.

68. ראו י' אביבי, 'הסטוריה צורך גבוה', מ' בר-אשר (עורך), **ספר היובל למרדכי ברויאר**, ב, ירושלים תשנ"ב, עמ' 710.

69. מדרש תנחומא (לעיל הערה 42), נשא טז, עמ' תרפח.

70. מדרש משלי כב, כט. ראו מ' חלמיש, "לשם יחוד" וגלגוליו בקבלה ובהלכה", **הקבלה: בתפילה בהלכה ובמנהג**, רמת-גן תש"ס, עמ' 45-70.

זאת ועוד, יש באלוקות פן נסתר ופן נגלה: הפן הנסתר, האין-סוף, הוא שלם ואיננו מבינים בו דבר. הפן הנגלה הוא עולם הספירות, שהן המידות אשר בהן מתגלה אלוקים בעולם. הקב"ה חפץ להתגלות בארץ, ועם ישראל משתתף במסע הזה, אבל אם עם ישראל לא ישתתף בכך, הרי ייוותר האל-ל כמלך בלא עם. זוהי אולי כוונתו של ר' חיים-חייקא מאמדור – באומר שגם האלוקות היא חצי-צורה בלא האדם. אין כוונה לומר, שהמהות האלוקית חסרה, חלילה, אלא כיסא ה' איננו שלם. אם בני-אדם אינם מגלים את האלוקות בעולם והוא נשאר נעלם ונסתר, אז זה מצב של חצי-צורה, אבל זה במידות ולא בעצמות.⁷¹

נראה כי העיון ברעיונותיו של ר' חיים-חייקא מאמדור המובאים במאמרנו, מעלה כמה קווים האופייניים לדרך חשיבתו הדתית-החסידי. לשם כך ריכזנו כמה רעיונות העולים מתוך כתביו: המחשבה, שאין מקום הפנוי ממצייאות הבורא – מעוררת תמיהה על אודות מקומו של האדם בעולם. על האדם לשאול את עצמו היכן אני בעולם, מהו מקומי ומהו תפקידי. תמיהה זו מביאה את המחבר לרעיון ההתאיינות, המחייב את עובד ה' לראות את עצמו כאין כלפי הקב"ה, וכשפל דרגה ביחס לכל אדם. כיוון שמלוא כל הארץ כבודו, הרי שהשכינה שורה בכל דבר, גם בתחומי הרע והטומאה. מסקנת הדברים היא שצריך לקדש תחומים אלה, ובמיוחד את גופו הגשמי של האדם, באופן שהבחנה בין גשמי לרוחני תצטמצם. דומה שהמחבר מייחס חשיבות רבה לגילוי מציאות ה' בעולם, לפרסום פעילותו של הבורא בעולמו ולהשגחתו הקבועה והמתמדת עליו. גילוי זה וידיעת עובדה זו – עומדים ביסודה של עבודת ה', שכן מציאות זו נסתרת ועל האדם מוטל לגלותה. עוד נראה כי בהשוואה לבני-דורו, המטעימים במיוחד את ההיבט הקוסמי ואת התחום האלוקי השרוי בעולם, מעסיקים את ר' חיים-חייקא עולמו והתנהגותו של האדם, דהיינו, איך משתלב האדם בהווה העולמית שהאלוקות מצויה בה. בדבריו מוטעמת העבודה העצמית שעל האדם לעשות כדי לשלב את עצמו בעולם האלוקי.

חמישה הם הנושאים המעסיקים את עיונו: לית אתר פנוי מניה, יראה ואהבה, דבקות, מעמד השכינה ואדם מול בוראו.

נספח: הבהרת מושגים

הנושאים הנידונים במאמר זה מגוונים. הסברנו אותם על פי דרכו של המחבר, אולם נראה לנו שיש מקום להוסיף עוד כמה הסברים לכל אחד מהנושאים הנידונים:

לית אתר פנוי מניה

לפי ההשקפה הקבלית, האלוקות היא טרנסצנדנטית, איננה חלק מהעולם, אלא משקיפה עליו מלמעלה, ומשגיחה עליו באמצעות עשר הספירות, שהן ישויות הממצעות בין הקב"ה ובין עולמו. הקב"ה קרוב לקוראיו מחד גיסא, אולם מאידך גיסא הוא גם מרוחק, שהרי הוא איננו בתוך העולם. לעומת זה, בחסידות האלוקות היא אימננטית, היא שרויה בעולמנו זה, בכל פרט מפרטיו ובכל תהליך מתהליכו. נמצא, שהמחפש את האלוקות בדרך הקבלית – ימצאנה, אם כי היא מרוחקת. לעומת זאת, על פי החסידות, המבקש את האלוקות, ימצאנה קרובה ומצויה עמו ובתוכו. אמנם, הגם שהאלוקות מצויה בתוכו, אין היא גלויה, אלא נסתרת ונעלמת בתוך הטבע. מי שעיניו אינן פקוחות ולבו חסר אמונה, איננו רואה את האלוקות, אלא את העולם הפועל לפי חוקי הטבע. החסידות מלמדת שתפקיד האדם הוא לגלות את האלוקות, לחשוף את מסתריה ולהאיר באמצעותה את העולם.

דבקות

לדעת ג' שלום,⁷² הנקודה המרכזית אשר סביבה סובבת גישתה המיוחדת של החסידות, היא רעיון ה"דביקות". אמנם אין זה חידושה של החסידות, והוא נזכר רבות בספרות הקבלה כאידאל הנעלה ביותר של החיים המיסטיים. הוא כותב:⁷³

בחסידות שוב אין הדבקות אידיאל רחוק שרק יחידי סגולה בעלי נשמה יתרה, משיגים אותו בסופה של הדרך. שוב אין זו המדריגה האחרונה בסולם העליה, כפי שסברו המקובלים, אלא הראשונה. הכל מתחיל בהחלטת האדם לדבוק באלוקים. דביקות זו היא נקודת המוצא ולא הסוף. כל אחד יכול להגשימה.

נראה לנו כי אפשר שלא לקבל את דעתו של הכותב. אף על פי שר' יוסף צרפתי⁷⁴ איננו נמנה עם חוגי החסידים, הוא שימש כאחד ממקורותיו של ר' יעקב-יוסף מפולנאה, ודבריו יכולים להעיד על המגמה החסידית. הוא כותב:

הנה אמת ונכון הדבר, שהשלימות והאושר היותר גדול שאפשר הנפש להשיג, הוא דביקותה עם האל-ל יתברך, שזה תכלית כל השלימות... וזה הדבקות סוברין הפילוסופים, לא יושג לכלל האומה, (אלא) רק לאיש היחיד השלם. ואפילו היחיד לא ישיג זה הדבקות כי אם אחר המות.

71. ר' אלעזר אזכרי [הרד"ם, ירושלים תשמ"מ, עמ' מג-מ] מעמידנו על היבט אחר, לפיו אין האדם משנה שום דבר בבורא: "ואין סוף ב"ה... אין בו שינוי כלל. האלוק לא נוכל ליחס אליו שום שינוי כלל, ולכך לא נאמין שנתחדש לו שום חידוש... הוא קודם היות כל נמצא והוא אחר היות כל נמצא – קיים בלי שינוי וחידוש כלל. וכל אשר יתקרב אליו, יקבלו טובו... ואין השינוי בו ולא בהם מצדו, אלא בהם מצד התרחקם".

72. ג' שלום, 'דמותו ההסטורית של ר' ישראל בעל שם טוב', דברים בגו, ב, תל-אביב תשל"ה, עמ' 326-328.

73. שלום (לעיל הערה 35), שם.

74. ר' יוסף צרפתי, יד יוסף, אמסטרדם ת"ס, עמ' רכה.

לפי דעת זו הדבקות איננה התחלת הדרך, ואיננה תלויה בהחלטה בלבד, כי אם מושגת בסוף הדרך, ולאחר מאמץ והשתדלות רבים. גדולי הדורות, ואישי החסידות בתוכם, התלבטו בשאלת הדרכים להשגתה, איש-איש לפי הבנתו ונטיית לבו, אם באמצעות לימוד התורה, אם באמצעות התפילה המרוכזת, אם באמצעות הגות מתמדת בקב"ה, או באמצעי סיגופים. ריבוי הדעות מעיד על כך שאין דרך אחת להתקרב אל הבורא ולדבוק בו, והמעוניין בכך צריך למצוא את הדרך המתאימה לו ביותר.

השכינה

השכינה היא הממד האלוקי השורה בעולם, ובאמצעותה יכול האדם להתקשר אל הבורא, שהרי הוא החוליה המקשרת בין העולמות. הקב"ה הוא הממד הטרוסצננדטי, המרוחק והבלתי מושג, ואילו השכינה היא היסוד האימננטי, הקרוב, המחיה והמקיים הכול. הייחוד בין שניהם, שנעשה על ידי האדם, בתורתו, בתפילתו ובמעשיו הטובים, הוא ייחוד קודשא ברוך הוא ושכינתיה. כל עולמנו הוא גילוי של האלוקות המסתתרת בחביונה.

גם בממלכת הרע יש גילוי של מציאות אלוקית, שהרי גם הרע יונק את כוחו מהאלוקות המחיה אותו. האדם קיבל את הייעוד לחשוף ולגלות חיות אלוקית זו, ולהעלות את המציאות כולה עמה. האדם זכה לחופש הבחירה לצורך הגשמת ייעודו. השכינה היא הממד האלוקי המצוי בעולמנו הגשמי. אף על פי שזו שליחות, הימצאותה של השכינה בעולם הגשמי, היא גלות בעבורה. זאת כיוון שהיא ישות שמימית המצויה בתוך עולם גשמי. השכינה נמצאת במצב של גלות בעולמנו, כאשר איש איננו מכיר בקיומה ובתפקידה בעולם. בהיותה שליחת האלוקות בעולם המייצגת את האלוקות, היא מקיימת ומפעילה כל דבר וכל תהליך בעולמנו, אולם פעילותה בעולם מתרחשת בהסתרה ובהעלם. השכינה מסתתרת בתוך הטבע המעלים אותה מעיני הבריות, אשר רואים עולם הפועל לפי חוקי הטבע, ואין ניכרת בו כל השפעה אלוקית. האדם דומה לשכינה בכך שאף בו יש נפש אלוקית השרויה בגוף גשמי. הוא יכול להשפיע על מעמדה של השכינה בעולמנו, על היותה שכוחה וזנוחה בגלותה, או על גילויה בעולמנו וגאולתה. במעשיו הבחיריים הטובים מביא האדם לגאולת השכינה מגלותה בעולמנו, וליחודה עם דודה. הוא מגלה את מציאותה בעולם וחושף אותה לעיני כול. הוא יכול גם להימנע מכך ולהשאיר את השכינה זנוחה בגלותה, נסתרת ובלתי נודעת. כדי שלא ייווצר מצב שהשכינה נשארת בגלותה – ראוי לו לאדם להתפלל על השכינה וגאולתה.

האדם מול בוראו

על נושא זה כתב ישעיהו תשבי:⁷⁵

תורת הקבלה טבועה בחותם של אנתרופוצנטריות. שלטונו [של האדם] אינו מצומצם בתחומי העולם הזה, אלא גם שלימות העולמות העליונים – והאלוקות בכלל – תלויה בו... כשם שהפעולות הרצויות של האדם משפיעות לטובה בתחתונים ובעליונים, כך גם מעשיו הרעים, מפריעים את שיווי המשקל ומביאים לידי הרס למעלה ולמטה.

להבהרת הנושא, נראה לנו להוסיף כאן שבאלוקות יש פן נסתר, הוא האין-סוף ברוך הוא, שהוא כליל השלמות ואין אנו מבינים בו דבר. יש פן נגלה שהוא עולם הספירות, שהן המידות שבהן הקב"ה מתגלה בעולם. הקב"ה חפץ להתגלות בעולם שלנו, ועם ישראל שותף לתהליך זה, שהרי אין מלך בלא עם. אם עם ישראל לא יגלה את הקב"ה בעולם, האלוקות תשאיר נסתרת ועלומה. בני-אדם יתייחסו לעולם כפועל על פי חוקי הטבע, ואיש לא יכיר בכך שהבורא הוא המקיים, המפעיל והמשגיח על עולמו, ואז יהיה כאן חיסרון.

בהשוואה בין החסידות לקבלה – אפשר לגלות שהקבלה עוסקת בתורת האלוקות. המקובל מעוניין להיכנס להיכלות, לעלות במעלות השמימיות ולגלות תהליכים שיש להם השפעות על עולמנו. לעומתה, החסידות היא תורת האדם:⁷⁶ היא חודרת לנבכי נפשו ומנסה לחשוף את התהליכים הפועלים עליה ובתוכה, את המאבקים הפנימיים המתחוללים בקרבה ואת השפעתם על האדם. נראה לנו שר' חיים-חייקא מאמדור, שיותר מאשר כותבים אחרים בני דורו – מתרכז באדם, בהתלבטויותיו ובמאבקי, ביכולתו להתגבר על מאוויי הגוף כדי להתקדם בעבודת השם.

75. י' תשבי, תורת הרע והקליפה, ירושלים תש"ך, עמ' צא.

76. ראו תשבי (שם); אליאור (לעיל הערה 12).